

## TÜRK DİLİNDE “+DIR” BİLDİRME EKİ VE “+DIR” BİLDİRME EKİYLE YAPILAN BELİRSİZLİK KELİMELERİ

*Hülya SAVRAN\**

### ÖZET

*Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “+Dir” bildirme ekinin tarihî ve modern Türk lehçelerindeki teşekkülü ve gelişimi verilmiş; ikinci bölümde de “+Dir” bildirme ekli belirsizlik ifadesi taşıyan kelimelerin, modern Türk lehçelerinden olan ‘Batı’, ‘Kuzey’ ve ‘Doğu Bölgesi’ Türkçelerini temsil eden Türkmen, Kırım Tatar, Tatar, Kırgız ve Özbek Türkçesi yazı dillerindeki durumu incelenmiştir. Dil bilgisi kitaplarında ‘belirsizlik zamirleri’ adı altında incelenen bu kelimeler burada, cümle dizilişinde aldıkları göreve göre ele alınmışlardır.*

*Anahtar Kelimeler: Türk lehçeleri, belirsizlik ifadeli kelimeler, “+Dir” bildirme eki, cümle.*

### ABSTRACT

#### **The Particle “+Dir” and Indefinite Words With The Particle “+Dir” in Turkic Language**

*There are two sections in this paper. Formation and developing particle “+Dir” in history of the Turkish dialects are examined in first section. In second section, states of indefinite words with the particle “+Dir” are examined in Turkoman Turkish, Crimea Tatar Turkish, Tatar Turkish, Kirghiz Turkish and Uzbek Turkish literaries languages which are the ‘West’, ‘North’ and ‘East’ sector of modern Turkish languages. These words are called ‘indefinite pronoun’ in*

---

\* Doç. Dr.; Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, [hsavran@balikesir.edu.tr](mailto:hsavran@balikesir.edu.tr).

*grammar books and such words handled with their fonctions in syntax of the sentence in this study.*

**Key Words:** *Turkish dialects, indefinite words, the particle “+Dİr”, sentence.*

## **Giriş**

Cevher fiilin (ek fiilin) geniş zaman üçüncü kişilerinde kullanılan ve “bildirme eki” diye adlandırılan “+Dİr”, Eski Türkçe **tur-** ‘ayağa kalk-, kalk-‘ süreklilik yardımcı fiiline geniş zaman “-Ir” ekinin getirilmesiyle ortaya çıkmış bir ektir. Bu bakımından “tur-“a, “er-“ fiiline paralel bir salt fiil olma istidadı göstermiş bir yardımcı fiil denilebilir. Eklendiği ad ve ad soylu kelimeleri yargı bildiren birer yükleme dönüştürmek gibi temel bir görevi olan “+Dİr” eki, kimi tarihî ve günümüz lehçelerinde fiil çekimlerinde de görev alarak bu çekimlerin de temel unsuru olmuştur.

Deny’nin ifadesiyle, Türkçede öteden beri asıl isnat edatı (copule) olması nedeniyle ‘edat-ı haber’ olarak da adlandırılan bu şekil, Eski Türkiye Türkçesinde tam şekli olan ‘durur’ haliyle uzun süre muhafaza edilmiş ve ‘dur’ şekli bile Orta Asya’da bazı Türk lehçelerinde ‘dı’ ve hatta ‘t’ suretinde bir kısaltmaya uğramıştır. (Deny 1941: 335).

‘Türk Dilinde “+Dİr” Bildirme Eki’ ve “+Dİr” Bildirme Ekiyle Yapılan Belirsizlik Kelimeleri’ olarak iki ana bölümde ele aldığımız bu makalenin birinci bölümünde, “+Dİr” bildirme ekinin tarihî lehçelerdeki ve günümüz lehçelerindeki durumu incelenmiştir. “+Dİr” bildirme ekinin dünden bugüne kısa bir tarihî seyrini oluşturan bu bölüm, günümüz lehçelerindeki kullanım paralelliklerini göstermesi açısından ayrıca önem arz eder.

Makalenin ikinci bölümü, “+Dİr” bildirme ekiyle yapılan belirsizlik kelimelerinin Türkiye Türkçesindeki ve diğer lehçelerdeki durumunun ele alındığı iki alt başlıkta incelenmiştir. Öncelik Türkiye Türkçesine verilmiş olsa da konunun asıl ağırlığı, kullanım sıklıklarından hareketle diğer lehçeler üzerinde toplanmıştır.

## **I. Türk Dilinde “+Dİr” Bildirme Eki**

### **I.1. Tarihî Lehçelerde “+Dİr” Bildirme Eki**

Eski Türkçe döneminde Köktürkçe ve Uygurcadan itibaren ele alınan bu bölümde, “+Dİr” bildirme ekinin, sırasıyla Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerindeki durumları verilmiştir.

### I.1.1. Ad ve Ad Soylu Kelimelerde “+Dİr” Bildirme Eki

**Köktürkçede:** Bu dönemde henüz “+Dİr” görülmez. Ad ve ad soylu kelimelerin yüklemleşmesinde “+Dİr”ın yerine geniş zamanda ‘*erür*’ kullanılmıştır: *beniñ bodunum anta erür* ‘benim milletim oradadır.’ (Ercilasun 2004: 191).

**Uygurcada:** Bu dönemde yardımcı fiil olarak ‘*er-*, *bol-*’ yanında daha seyrek de olsa ‘*tur-*’ kullanılmaya başlanmıştır: *neçükin turur munteg* ‘niçin böyledir?’ Fakat ‘*tur-*’ın yardımcı fiil olarak ‘mevcut olmak’ anlamı daha yaygındır: *kadguta turup* ‘kaygıda olup’. (Gabain 1988: 88).

**Karahanlı Türkçesinde:** Divanü Lûgat-it- Türk’teki ifadeye göre bildirme yerine kullanılan ‘*erdi*’ ve ‘*ol*’ın yanında kullanılan ‘*turur*’, kişinin işi işlemediğini, işlemek azminde olduğunu anlatır. (Atalay 1998: 169-170). Bir şeyin, söylendiği zaman bir yerde durduğunu ve bulunduğunu haber veren ‘*turur*’ için ‘*ol evde turur*’ (o evde hazırdır, bulunuyor); ‘*er sökel turur*’ (adam hastadır) örnekleri verilmiştir. (Atalay 1999: 180-181). Ercilasun’un bildirdiğine göre bu dönemde bildirme için kullanılan en yaygın kullanılış ‘*bol-*’ yanında ‘*turur*’dur: *kayuda turur* ‘nerededir’. (Ercilasun 1984: 49).

**Harezmi Türkçesinde:** Bildirme çekiminde ‘*turur*’ kullanılır: ‘*ışk tili bir ‘acab til turur* ‘aşk dili bir başka dildir’; *men Cebre’il turur men* ‘ben Cebrail’im’. (Akalin 1988: 192).

**Çağatay Türkçesinde:** Harezmi Türkçesinde olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de bildirme çekiminde her üç kişide “+Dİr” kullanılır: *bîçâre dur min* ‘biçareyim’ (Akalin 1988: 232).

**Kıpçak Türkçesinde:** Codex Cumanicus’ta ‘*turur*, *turar*, *turru*; *tura*, *turdu*’ şekilleriyle karşımıza çıkan bildirme ekinin kaynağı olan ‘*tur-*’ın anlamının yalnız bir yardımcı fiil mi, yoksa sadece bir tasvir fiili mi olduğunun anlaşılmasına imkân vermeyecek şekilde zayıfladığı görülür: *bilmezler ne dirler* ‘bilmezler nedirler’ (Akalin 1988: 102).

**Eski Anadolu Türkçesinde:** Ercilasun, Eski Oğuz Dönemi’nde ‘*durur*’ın yanında ‘*dur*’ın da “yaygınlaştığını (*Yunus durur*, *Yunus dur* ‘Yunus’tur’) (460), ‘Osmanlı Türkçesi’ dönemine gelindiğinde, ‘*durur*’ın bildirme eki olarak kullanımının 15. yüzyıldan itibaren seyrekleştiğini ve 17. yüzyılda da kaybolduğunu belirtir. (Ercilasun 2004: 463).

### I.1.2. Fiil Çekimlerinde “+Dİr” Bildirme Eki

**Köktürkçede:** Eldeki sınırlı malzemedен görüldüğü kadarıyla bu dönemde fiil çekimlerinde de “+Dİr” yoktur.

**Uygurcada:** Bu dönemde ise, “+Dİr”ın ‘*tur-*’ biçimi, Gabain’in ifadesiyle, istiareli yani bazı birleşik zamanların oluşmasında ‘*er-*’ ve ‘*bol-*

'tan daha az olmakla birlikte kullanılmıştır: *tüşmiş tururlar* 'düşmüşürler'. (Gabain 1988: 88).

**Karahanlı Türkçesinde:** Ercilasun'un ifadesine göre Kutadgu Bilig'de fiil çekim eklerine de bildirme ekinin eklendiği görülür. '-mİş' ekli duyulan geçmiş zaman ve '-gU' ekli gelecek zamanda "turur" bildirme eki ifadeye kuvvetlendirme ve kesinlik katar: *anunmiş turur* (102); *kalgu turur* (131). Ercilasun, bildirme ekinin '-gU' ekli gelecek zaman çekiminde kullanılmasını, henüz bu şeklin isim halini korumasına bağlar. Bu şekil, Karahanlı Türkçesinde, gelecek zaman çekimi olarak yeni oluşmuştur ve aslında bu ek gereklilik çekiminde kullanılmaktadır. Esasen sıfat fiillerden fiil çekimi haline geçen duyulan geçmiş zaman ve geniş zaman çekimi gibi çekimlerde de bu isimlik durumu hissedilmektedir. (Ercilasun 1984: 129).

**Harezmi Türkçesinde:** -gU ekli gelecek zaman ve -(I)p ekli geçmiş zaman *turur*'la çekime girmiştir: *algum turur* 'alacağım'; *alıp turur men* 'aldım, almışım' (Ercilasun 2004: 403). Ama -(I)p *turur*'lu çekim, *zarf-fiil* + *turur*, *Dir* (sonraları *turur*'suz da olabilmiş) + *kişi işareti* ile oluşmuş bir çekimdir. Bu çekimlerde '*turur*', başlangıçta bildirme ekinde ziyade tasvir fiili görevinde bir yardımcı fiil olarak kullanılmış ve sonraları kalıplaşmıştır. (Bakınız I. 1.3.)

**Çağatay Türkçesinde:** '-gU' ekli gelecek zamanda, '-mİş' ekli duyulan geçmiş zamanın 3. kişilerinde (Bu iki zamanda bildirme ekinin olmadığı örnekler de mevcuttur.) ve '-mAktA' ekli şimdiki zamanda bildirme eki kullanılmıştır: *algum dur* 'alacağım' (239); *tapmış dur / tur* (242); *ötmekte dur* 'geçip gitmektedir' (Akalin 1988: 242).

**Kıpçak Türkçesinde:** Codex Cumanicus'ta '-mAk turur' gelecek zaman anlamı verir. *kilmek turur* 'gelecektir'. '*Tur-*' ile çok nadir birleşik zaman oluşturulmuştur: *ol evge kayda Christus yatır turdı* 'Kristus'un yattığı eve' (Akalin 1988: 102).

**Eski Anadolu Türkçesinde:** Gülsevin ve Boz '-mİş' ekli geçmiş zamanın, bildirme eki '+dUr'la yapılan genişletmelerinde fiilin zamanını değiştirmedini belirtir. Bu çekimde belirliliği kaybolan fiilin, ilgili zaman içinde 'kesin olarak' işlendiğini veya 'belki işlenmiş olabileceğini' anlatır. Ayrıca '-mİş' eki bildirme eki eklenince, fiilin yapılmasındaki 'rivayet' de ortadan kalkar: *kurulmuşdur*. (120). Bu çekimin olumsuzunda da bildirme eki kullanılmıştır. '-mAduk (ola) ~ (dur)' *eyütmedüklerdür*; '-mİş degül(dür)' *alınmış degüldür*. (Gülsevin, Boz 2004: 121).

Şahin de -mİş ekine getirilen '+dUr', '+dUrUr'un çekime ihtimal ve kesinlik anlamı verdiğini belirtir: *bağlamışdur*. (Şahin 2003: 60).

Gelecek zaman eki ‘-IsAr’ ve mecburiyet, gereklilik ifade eden ‘gerek’ de bildirme ekini almaktadır: *esridiserdür* (272); *birakgumuz gerekdür* (Akalin 1988: 273).

### 1.1.3. Başlangıçta Tasvir Fiili Olan ve Sonradan Kalıplaşan “+Dİr” Bildirme Eki

Bazı çekimli şekiller, Harezmi, Çağatay ve daha az olmakla birlikte Kıpçak Türkçesinde *zarf-fiil* + *turur*, *Dİr* (sonraları *turur*’suz da olabilmiş) + *kişi işareti* ile oluşmuştur. Bu çekimlerde ‘*turur*’, başlangıçta bildirme eki değil de tasvir fiili görevinde bir yardımcı fiil olarak kullanılmış ve sonraları kalıplaşmıştır.

**Harezmi Türkçesinde:** Şimdiki zamanı anlatan ‘-A *turur*’da (*bara turur men* ‘gidiyorum, gitmekteyim’); geçmiş zamanın hikâyesini anlatan ‘-(I)p *turur erdi*’de (*kılıp turur erdi* ‘yapmıştı’); ‘-(I)p (*turur*)’ ekli geçmiş zamanda ‘*turur*’ kullanılmıştır. Ama bu çekim, ifade ettiği anlam olarak neticeleri devam etmekte olan tamamlanmış bir eylemi (*yaratıp turur* ‘yaratmıştır’) ve başlanmış ve hâlâ devam etmekte olan bir eylemi (*küdüp tururlar* ‘beklemektedirler’) ifade eder. (Akalin 1988: 205-206).

**Çağatay Türkçesinde:** Şimdiki zaman eki ‘-A *dur*’da (*tapa dur min* ‘buluyorum, bulurum’) (242); ‘-(I)p *tur / dur*’ ekli geçmiş zamanda (*birip tur min* ‘verdim’) (242); geçmiş zamanın hikâyesinin olumsuzu ‘-mAy *dur i(r)di*’de (*kılmay dur irdi* ‘yapmamıştı’) ‘*dur*’ kullanılmıştır. (Akalin 1988: 244).

**Kıpçak Türkçesinde:** Sık, devam etmekte olan bir eylemi anlatan şimdiki zaman eki ‘-A *tur*’da (*aha turur* ‘akıp durur (durmaktadır)’; ulaşılmış bir durumu ifade eden geçmiş zaman eki ‘-(I)p *tur*’da (*susap turup, içip turup sen* ‘susadın ve içtin (susamıştın içtin)’ ‘*tur*’ kullanılmıştır. (Akalin 1988: 103).

**Eski Anadolu Türkçesinde:** Gülsevin ve Boz’un ‘duyulan-farkına varılan geçmiş zaman içinde değerlendirdiği ‘-(y)Up *dur(ur)*’ ekli bu yapı, Türkiye Türkçesine ‘-mİştİr’ olarak aktarılabilir. Duyulan geçmiş zaman ve farkına varılan geçmiş zaman ile birlikte, ‘geçmişte olup hâlâ devam eden zamanı’ anlatır: *getürüp durursın*. (119). Yine bu ek, yalnızca 1. kişide ‘bilinen geçmiş zamanı’ ifade eder: *kalup dururam*. (Gülsevin, Boz 2004: 123).

Şahin’in ifadesine göre de –(y)Up ekine getirilen ‘+dUr’, ‘+dUrUr’ ekleri ihtimal ve kesinlik kavramlarını vermek üzere kullanılmıştır: *gidüpdürür*. (Şahin 2003: 60).

Eski Anadolu Türkçesinde şimdiki zaman için az kullanılan ‘-(y)V *durur*’ (*geli durur*) ve hikâye birleşik zaman eki için kullanılan ‘-(y)A *dur(ur)*’ (*göre dururdu*) yapısında ‘*dur-*’ tasvir fiili olarak çok barizdir.

## I.2. Günümüz Lehçelerinde “+Dİr” Bildirme Eki

“+Dİr” bildirme ekinin günümüzdeki durumunun verildiği bu bölümde konu, Türkiye Türkçesi ve diğer lehçeler olarak iki alt başlıkta incelenmiş, asıl ağırlık ve öncelik Türkiye Türkçesine verilmiştir. Örnek alınan diğer lehçelerin tercihinde bunların, Türk Dilinin tarihî dönemlerinden bu yana izlenebilen sürecinde yer almış olmaları ve yine bu lehçelerin, Türk Dilinin Batı, Doğu ve Kuzey kollarını temsil ediyor olmaları etkili olmuştur. Türkmen Türkçesi, Türk Dilinin Batı kolunda, Oğuz grubunun önemli bir temsilcisidir. Onun Doğu Türkçesinin özelliklerini de taşıyor olması, bu grupta özel bir yer edinmesini sağlamıştır. Kırım Tatar Türkçesi, tarihî gelişim olarak Kıpçak (Kuzey) grubuna dahil olsa da, Oğuzca unsurları da bünyesinde taşıyan bir köprü lehçemizdir. Özbek Türkçesi, Doğu Türkçesinin (Çağatay Türkçesinin) önemli bir temsilcisidir. Kazan Tatar Türkçesi, Kıpçak grubunun, İdil-Ural bölgesinde konuşulan Kuzey-Batı kolunu, Kırgız Türkçesi de yine Kıpçak grubunun güney Sibiryâ’da konuşulan Kuzey-Doğu kolunu temsil etmektedir.

### I.2.1. Türkiye Türkçesinde “+Dİr” Bildirme Eki

Ergin’in ifadesine göre “+Dİr” eki aslında, adlara getirilen bir ek olarak önce sıfat fiillerin sonunda, sonra da fiil çekimlerinde kullanılmıştır. Bunda hem fiil çekim eki, hem sıfat fiil eki olan eklerin rolü olmuştur. “+Dİr” ekinin önündeki fiil şekilleri de ad durumunda bulunmuş; sonradan çekimli fiil haline geçince “+Dİr” da fiil çekimine karışmıştır. Bu durumda fiil kiplerine birleşik çekim eki gibi ikinci bir anlam katmıştır. Ama bu anlam hikâye, rivayet ve şart şekillerindeki kadar belirli olmamıştır. Bazı fiil kiplerinin bazı kişilerinde kullanılan “+Dİr” eki, fiil çekiminin yapısında ve anlamında tuttuğu yer bakımından tam bir birleşik çekim eki durumuna geçmemiş olsa da, yine de birleşik çekim yapan bir ek durumunda görülmeli ve bu ekle yapılan şekillerin cevher fiilin (isim fiilin) şimdiki zamanı ile kurulan birleşik çekim eki olduğu düşünülmelidir. Bu ek, 3. kişi bildirme eki olduğu için önce fiil çekimlerinin yalnız 3. kişilerinde kullanılmış, sonradan diğer kişilere atlamıştır. Bu ekin şimdiki zaman, kuvvetlendirme ve ihtimal işlevleri vardır ama çok defa bu üç işlev birbirine karışmış ve hatta asıl işlev olan şimdiki zaman ifadesi artık pek hissedilmez olmuştur. Bu ek, kipleri şimdiki zamana naklederken kuvvetlendirme ve ihtimal ifadesini ortaya koyduğu için birleşik çekimi, zaman çekiminden çok şekil çekimi haline getirmiştir. Bundan dolayı Ergin bu birleşik çekime, kuvvetlendirme ve ihtimal adını vermiş ve şimdiki zaman birleşik çekimi diye adlandırabileceğini belirtmiştir. (Ergin 2000: 331).

Kılıcoğlu (Hatipoğlu); Gabain’in, “+Dİr” ekinin çok defa –mİş, -(y)AcAk ve –mAlI şekillerinin yalnız 3. kişi işareti olarak kullanıldığı

ifadesi üzerine bir makale yazmıştır. Bu makalesinde, “+DİR” ekinin, 3. kişide bütün kelime sınıflarına gelerek hem ‘kat’î haber’ vermenin kesinliğini, hem de bu anlamdan kayarak ‘kuvvetli ihtimal’i ‘muzari’ ile birlikte anlattığını belirtir. ‘+DİR’, 3. kişi örneklerinde ya ‘kat’î haber’ veya ‘kuvvetli ihtimal’ anlamını, 1. ve 2. kişiye ait örneklerde ise ‘-mİŞ’ ekinden dolayı daha çok ‘kuvvetli ihtimal’ anlamını verir. Aslında kişiler arasında fonksiyon bakımından pek önemli bir fark göze çarpmaz. Ama 3. kişide daha çok kullanıldığı için örnekler arasında kendiliğinden fonksiyon özellikleri belirir. (Kılıçoğlu (Hatipoğlu) 1952-1953: 803).

Şansa da bildirisinde “+DİR” ekinin özellikle ad cümlelerinde genel ve sürekli durumları ifade ettiğini, daha çok 3. kişilerde kullanılsa da diğer kişilere de gelebileceğini belirtmiştir. (Şansa 1986: 145-146).

### **I.2.1.1. Ad ve Ad Soylu Kelimelerde “+DİR” Bildirme Eki**

“+DİR” eki ad ve ad soylu kelimelere gelerek onları yargı bildiren bir yükleme dönüştürmekle birlikte, eklendiği kelimelerde daha başka özel işlev farklılıkları da yaratır.

Ediskun bu özel işlevleri, ‘özel kullanışlar’ ara başlığında incelemiştir. Ediskun’a göre “+DİR” eki adlara getirilmediğinde cümlede ‘kesin bir yargı’ bulunur (*yol işçisi*). Getirildiğinde çoğu zaman ‘kuvvetli bir olasılık’ ifade eder (*kapalıdır*). “+DİR” ekiyle oluşmuş kalıp sözler de vardır (*Kahvehanelerde bir ejderha sözüdür gidiyor.*) (Ediskun 1999: 189).

Bilgin bu kullanımlara “-dir” eki’ alt başlığında değinmiştir. “+DİR” eki, eklendiği adın ardından geniş zamanlı bir fiil getirilirse, adın belirttiği kavramla fiilinki arasında uygunluk ilişkisi kurar (*Şiirdir söylenir.*). “+DİR” eki, eklendiği adın ardından bir fiil getirilerek, pekiştirme amacıyla da kullanılır (*Bir sevinçtir aldı kırlangıçları.*) (Bilgin 2006: 389).

“+DİR” ekli adların daha farklı kullanımlarına Ediskun, Bilgin ve Korkmaz dikkat çeker ve bu kullanımların zarf olarak görev yaptıklarını belirtirler:

Ediskun, bu kullanımlara kitabının ‘Zarflar’ bölümünde değinerek, “+DİR” yapılı zaman zarflarının, zaman bildiren sıfat tamlamalarından ya da başka kelimelerden türediklerini ve geçmiş bir zamanda başlayıp sözün söylendiği ana kadar süren bir süreyi anlattığını belirtir (*Üç gündür, epey zamandır, hanidir, üçtür*). (Ediskun 1999: 274).

Bilgin de bu tür kullanımlara yine “-dir” eki’ alt başlığında değinir. “+DİR” ekinin, belirsiz bir zamanı belirten kelimelerden sonra, ‘uzun zamandır’ anlamını verdiğini; belirli bir zamanı gösteren kelimelerden sonra kullanıldığında, ‘-den beri’ anlamını veren zarflar kurduğunu belirtir. (Bilgin 2006: 388).

Korkmaz, bu tür kullanımları, kitabının ‘zarflar’ bölümünde inceleyerek “+DİR” ekinin, zaman gösteren adlara gelerek adı fiilleştirme yerine ‘bir zamandan beri’ anlamıyla zarflar oluşturduğunu belirtir. (*Birkaç gündür, çoktandır, günlerdir, iki yıldır, haftalardır*). Yazar, “+DİR”ın bu kullanımının Türkçede, işlev ve anlam kaymalarındaki geçiş esnekliğine bir örnek olduğunu belirtir. (469, 730). Korkmaz, bir başka “+DİR”lı kullanıma ‘zamirler’de ‘soru zamirleri’ alt başlığında değinir. Yazar, ‘ne’ soru zamirinin de **i-** ek fiili ve **-dir** bildirme ekiyle çekime girerek cümlede yüklem işlevi görebildiğini belirtir. (Korkmaz 2003: 446).

### **1.2.1.2. Fiil Çekimlerinde “+DİR” Bildirme Eki**

Banguoğlu ‘-mİş’, ‘-mAktA’ ve ‘-(y)AcAk’ bildirme eklerine getirilen “+DİR”lı kullanımları, bitmiş fiil karakterinde zamana bağlı fiil şekilleri kabul ederek bunların farklı bir anlatım getirmelerinden ziyade bir kip için ‘çevrik söz’ niteliği taşıdıklarını belirtir ve bunlara ‘çevrik kipler’ adını verir. Bunların fiilin gerçekleşmesi hakkında kullanılışlarına göre ‘mutlaka, herhalde, muhtemelen, umulur, belki’ anlatımları taşıdıklarını ifade eder. (Banguoğlu 1986: 451).

Bütün araştırmacıların ortak görüşü “+DİR”ın, ihtimal ve kesinlik gibi iki ayrı işlevi yüklediği yolundadır. Ancak Yaman, bu yüklenmenin tam anlamıyla olmadığını dile getirir. Bu ek, ‘duyulan geçmiş zaman’ ve ‘şimdiki zaman’ın bütün kişilerine, ‘gelecek zaman’ın teklik-çokluk 2. ve 3. kişilerine, ‘geniş zaman’ın –nadiren- 1. ve 2. teklik-çokluk kişilerine gelebilir ve yüklemelerde zaten mevcut olan, fakat zayıflığından dolayı hissedilmeyen ‘ihtimal, kesinlik, tahmin, oranlama’ gibi işlevleri güçlendirip ortaya çıkarır. (130-131). Yaman, çalışmasında hem zaman kaymaları hem de işlev değişimleri üzerinde durmuştur. İncelediği örnekler arasında “+DİR”lı cümleler de vardır. Bu cümleleri ayrıca değerlendirmemiş olsa da “+DİR” ekinin, gerek zaman kaymalarında gerekse işlev değişikliklerinde –tek başına ve doğrudan olmasa da- önemli görevler üstlendiği açıktır. Bir bakıma “+DİR” bildirme eki, zaman kaymalarında ve işlev değişikliklerinde pekiştirme ve kuvvetlendirme görevi üstlenmiştir. (Yaman 1999: 45-112).

Aksan, “+DİR” ekli kullanımların işlevlerini ‘belirleme, saptama ve resmi açıklamalarda’, ‘olasılık ve tahmin belirtmede’, ‘geçmişte sürekli yaşanan bir olayı, bir durumu belirleme’, ‘gereklilik anlamının pekiştirilmesi’, ‘geçmişte yapılmış olması gereken bir işi belirtme, bir beklentiyi dile getirme’ olarak sıralamıştır. (Aksan 2003: 96-97).

Tasarlama kiplerinin işlevlerini inceleyen Türkyılmaz, emir ve gereklilik kiplerindeki ‘+DİR’lı kullanımlara dikkat çekmiş, emir kipine gelen ‘+DİR’ın ‘tahmin, ihtimal, faraziye’ (50); gereklilik kipine gelen



“+Dİr”ın ‘pekiştirilmiş gereklilik’(110), ‘uyarı’ (116), ‘şart’ işlevlerine girdiğini belirtmiştir. (Türkyılmaz 1999: 117).

Korkmaz, bu ekin fiil çekimlerindeki işlevlerini sıralarken duyulan geçmiş zaman, -mAktA ekli şimdiki zaman ve gelecek zaman kiplerinin 3. kişilerinde ‘kesinlik’; çekimli durumdaki bazı kiplerin bütün kişileri üzerinde ‘beklenti ve tahmin’ bildirdiğini belirtmiştir. (Korkmaz 2003: 727-728).

Ediskun “+Dİr” ekinin fiil çekimlerindeki işlevlerini “özel kullanışlar” alt başlığıyla vermiştir. Duyulan geçmiş zamana eklendiğinde ‘kesinlik’ ya da ‘olasılık’ (177); şimdiki zamana eklendiğinde ‘tahmin’ (178); gelecek zamanın 3. teklik kişisine eklendiğinde çoğu zaman ‘kesinlik’, 2. teklik ve çokluk kişilerine eklendiğinde ‘olasılık’ ve ‘oranlama’ (180); gereklilik kipinin 3. kişisine eklendiğinde ‘kesinlik’ anlamı verir. (Ediskun 1999: 183).

Bilgin de “+Dİr” ekinin duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve gereklilik kipi ile kullanıldığını ve bu kullanımlarda “+Dİr”ın cümleye ‘kesinlik’, ‘sürerlik’ ya da ‘olasılık’ anlamı kattığını belirtir. (Bilgin 2006: 388).

### **1.2.2. Diğer Lehçelerde “+Dİr” Bildirme Eki**

“+Dİr” bildirme eki söz konusu lehçelerin dil bilgisi kitaplarında, Türkmen Türkçesinde ‘*kem işliğin +dlr goşulması*’ ya da ‘*habarlık goşulmaları*’, Kırım Tatar Türkçesinde ‘*haberlik affiksi*’, Kazan Tatar Türkçesinde ‘*heberlék kuşımçası*’, Kırgız Türkçesinde ‘*bayandooçtuk müçö*’ ya da ‘*cak müçö*’, Özbek Türkçesinde ‘*kesimlik koşımçası*’ olarak adlandırılmıştır.

#### **1.2.2.1. Ad ve Ad Soylu Kelimelerde “+Dİr” Bildirme Eki**

Cevher fiilin geniş zamanının 3. kişileri Kırgız ve Kazan Tatar Türkçelerinde eksizdir. Kırım Tatar ve Özbek Türkçelerinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, 3. kişiler eksiz ya da ‘+Dİr’ bildirme eklidir. Türkmen Türkçesinde “+Dİr” eki her kişiye gelir ama 2.ve 3. kişilerde kullanılmayabilir.

Esas görevi ad ve ad soylu kelimeleri yüklem yapmak olan “+Dİr” bildirme eki, eklendiği kelimelerde anlamı pekiştirir nitelikte belirsizlik, şüphe ya da tam tersi kesinlik anlamları ile kendini gösterebilir.

Yine “+Dİr” bildirme eki, ad soylu bir kelime türü olan soru kelimeleri üzerine gelerek bunlardan belirsizlik zamirleri oluşturabilir. (Bakınız Bölüm II.)

**Türkmen Türkçesinde:** *Türkmendirin* ‘Türkmenim’, *Türkmen(dir)siň*, *Türkmen(dir)*, *Türkmendiris*, *Türkmen(dir)siňiz*, *Türkmen(dir)ler*. (Buran, Alkaya 2001: 91).

Söyegow ‘un incelemelerinden hareketle, Türkmen Türkçesinde “+Dİr” bildirme ekinin, ‘bar’ ve ‘yok’ kelimelerine eklendiğinde ortaya atılan düşüncenin doğrulunu, belirginliğini anlattığı görülür. ‘+Dİr’ ekli kelimelerden sonra *öymek* (düşünmek, sanmak) gibi fiiller veya *ahırı(n)* (ama) gibi edatlar gelirse beyan edilen fikrin tahmini, şüpheli olduğu anlaşılır. Bu anlamın kazandırılmasında söz konusu fiillerin ve edatların da rolü büyüktür: *bardır ahırı?* ‘vardır ama?’. ‘+Dİr’ ekli bazı sözler cümlenin hiçbir unsuru ile ilgili olmayıp onay ya da ilgi çekmek, şaşırtmak veya garip izlenim uyandırmak için kullanılan giriş sözleri hükmüyle karşımıza çıkarlar: *Şeyledir, bolmasa heleyiniň suwunu daşap yörmez-ä...* ‘Şöyledir, aksi takdirde karısının suyunu taşıyıp durmaz ya...’ (Söyegow 2000: 366-367).

İlker’in araştırmasına göre Türkmen Türkçesinde “+Dİr”, genel kullanışlarının yanında özel bir işlev olarak *ad+(-dır) + ad* kuruluşunda “ve” bağlacı görevinde de bulunur: *Ertekidir matal ‘masal ve bilmece’*. (İlker 2003: 120).

**Kırım Tatar Türkçesinde:** *küçtir* ‘güçtür’, *ne de güzel* ‘ne de güzel’, *otçötları da bar* ‘raporları da var’. (Savran 2003: 80); *onıň sözü sözdür* ‘onun sözü sözdür’ (Asanov 1988: 178), *o(dır)*, *olar(dır)*. (Asanov 1988: 182).

Kırım Tatar Türkçesinde ‘+Dİr’ eki, ‘haberlik’ adı verilen cevher fiilin 3. kişilerinde kullanılır. Bu ek, görev aldığı durumlara göre de dikkate alındığı için, ‘derecelik (edat)’ ana başlığı altında ‘affiks derecelikler (ek edatları)’ olarak da incelenmiştir.

**Kazan Tatar Türkçesinde:** *(ul) Tatar* ‘(o) Tatar’, *(ular) Tatar* ‘(onlar) Tatar. (Kültür Bakanlığı 1991: 1090).

‘+Dİr’ eki, görev aldığı durumlara göre ‘kisekçe (küçük parça)’ kabul edilip ‘bilgésézlék kuşımçası (belirsizlik eki)’ olarak da adlandırılmıştır.

Tuna da ‘sona takılan edatlar’ başlığı altında verdiği ‘+Dİr’ ekini, ‘belirsizlik edatı’ olarak adlandırmış ve *kimder* ‘birisi, her kimse’, *nindidér* ‘her ne ise’, *kaydadır* ‘her nerede ise, bir yerde’, *ul kilgendér* ‘o herhalde gelmiştir’ örneklerini vermiştir. (Tuna 1987-1988: 18).

**Kırgız Türkçesinde:** *okuuçu* ‘okuyucu’, *okuuçu(lar)* ‘okuyucu(lar)’ (Buran, Alkaya 2001: 241); *(al) Kırgız* ‘(o) Kırgız’, *(alar) Kırgız(lar)* ‘(onlar) Kırgız(lar)’ (Kültür Bakanlığı 1991: 1064).

**Özbek Türkçesinde:** *bâlâdir* ‘çocuktur’, *täyyârdirlär* ‘hazırdılar’ (Coşkun 2000: 80-81); *yâşdir* ‘gençtir’, *yâşdir (ulär)* ‘gençtir (onlar)’ (Kültür Bakanlığı 1991: 1078).

#### 1.2.2.2. Fiil Çekimlerinde “+DİR” Bildirme Eki

“+DİR”ın, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi diğer Türk lehçelerinde de fiil çekimlerine eklendiği görülür. Fakat bu lehçelerdeki çekimlerde bildirme eki, çekim ekine ait bir ektir ve her kişiye eklenir. Bazılarında ise yalnız 3. kişilere eklenir ama buralarda kullanılan, ‘+DİR’ın kalıntısı olan ‘dı’, ‘t’ şekilleridir. ‘dı’nın kaynağını Tekin, Kazak Türkçesindeki örneğinden hareketle şöyle açıklar: “Türkçe *geliyor*’un Kazakça karşılığı olan *keledi* kelimesinde de vurgu orta hece üzerindedir. Bunun nedeni de bu fiil şeklinin daha eski bir *kele turur* birleşik şeklinden gelmiş olmasıdır: *keledi* < *keledu* < *keledur* < *kele-durur* < *kel-e tur-ur*.” (Tekin 1990: 14). 3. kişiye eklenen bu şekiller, zamanda herhangi bir farklılık yaratmaz.

**Türkmen Türkçesinde:** ‘-İp’ ekli duyulan geçmiş zamanda, her kişiye “+DİR” eki eklenir: *yazıpdırın* ‘yazmışım’. Bu geçmiş zamanda konuşan kişi, söylenilen zamandan önce olup geçen harekete ya da olaya kendisi katılmayıp başkasından duymuş ya da tesadüfen öğrenmiş veya hareketin içindeyse de sonradan farkına varmış olabilir. Burada konuşan kişi, başkasının sözüne dayanarak da fikir yürütebilir. (Söyegow 2000: 263).

Söyegow’un örneklerinden hareketle, bildirme eki ‘-An’ ekli geçmiş zamana geldiğinde, tahmin edilen fikrin, hareketin konuşulduğu zamandan önce olup geçtiğini anlatır: *gark bolandır* ‘gark olmuştur’. ‘-yAn’ ekli şimdiki zamanda ‘+DİR’ eki bütün kişilere gelir. Bu zamanda konuşan, olayı görmemiştir ama akıl yürütmeye ya da birinden duyarak olayın şimdiki zamanda gerçekleştiğini tahmin eder. Buna dayanarak da başkalarına haber verir: *yazyandırın* ‘yazıyorumdur’. ‘-jAk’ ve ‘-mAkçI’ ekli gelecek zamanlara eklenen ‘+DİR’, konuşanın gelecekte, söz konusu hareketi gerçekleştirmeyi düşündüğünü veya buna niyet ettiğini belirtir: *garaşjaktadır* ‘bekleyeceğim’. ‘-mAll’ ekli gereklilik kipine eklenen ‘+DİR’, öne sürülen fikrin beyan edildikten sonra gelecekte yerine getirilmesi gerektiğini ve konuşanın da buna çok inandığını anlatır: *bolmalıdır* ‘olmalıdır’. (Söyegow 2000: 368-369).

**Kırım Tatar Türkçesinde:** Kırım Tatar Türkçesinde “+DİR” ekinin daima kullanıldığı çekimler yoktur. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi özel şekiller söz konusu olduğunda kullanılır. Yalnız gereklilik kipi ‘-mAll’da 3. kişilerde bazen kullanılabilir ama anlam yönünden bir farklılık göstermez: *barmalıdır* ‘varmalı’ (Asanov 1988: 189).

Savran'ın ifadesine göre; '-GAN' ekli duyulan geçmiş zamana '+DİR' eki geldiğinde kesinlik ya da ihtimal bildirir: *acıgandırım* 'acımışımdır'. (56). '-A/y' ekli şimdiki zamana '+DİR' eki geldiğinde şüphe ya da kesinlik bildirir: *deycek olasıdır* 'diyecek oluyorsundur.'. (59). '-AcAk' ekli gelecek zamana '+DİR' eki geldiğinde kesinlik ya da ihtimal bildirir: *berilecektir* 'verilecektir'. (Savran 2003: 61).

**Kazan Tatar Türkçesinde:** Kazan Tatar Türkçesinde Türkmen, Özbek ya da Kırgız Türkçelerinde olduğu gibi, eklerinin bünyesinde '+DİR'in bulunduğu çekim ekleri yoktur. Ama tahminî anlatımlar için ortaya çıkarılmış şekiller vardır. Bu şekillerde bildirme eki, eklendiği zamanda zaman yönünden farklılık yaratmaz yalnızca çekimlere çeşitli anlam derecelendirmeleri katar.

Borhanova'nın ifadesine göre; '-A/y' ekli şimdiki zaman çekiminde kullanılan '+DİR' bildirme eki, kesin olmayan, şüpheli, farazi bilgileri ifade eder. Konuşan kişi bilgisinden emin değildir. Şimdiki zamanda gerçekleşen olayı dolaylı olarak öğrenmiş ya da akıl yürütmeye anlamıştır: *bilmiysiñdir* 'bilmiyorsunuz'. Kazan Tatar Türkçesinde "faraz itü modallégé" ana başlığı içinde yer alan bölümde farazi anlam için, '*A/y + torgan + kişi eki + DİR*' özel bir formülün oluşu belirtilir: *ala torganmındır* 'alıyomuşum, alacaktım'. 2. kişilerde '+DİR' eki 'iken' ile değiştirilebilir: *kilmiy torganıñ iken* 'gelmiyormuşsun, gelmeyecektim'. (Borhanova 2002: 124).

**Kırgız Türkçesinde:** Başdaş ve Kutlu'nun ifadesine göre; '-Ip' ekli duyulan geçmiş zamanda, her kişiye "+DİR" eki eklenir: *keliptirmin* 'gelmişim'. (Bazen "+DİR" eki düşebilir.). (80). Bütün kişilere bildirme ekinin eklendiği bir başka duyulan geçmiş zaman eki, '-GAndır , -GOnDur'dur. Bildirme eki şüphe ve ihtimal anlamı katar. Hareketin geçmişte gerçekleşip gerçekleşmediğini kesin olarak bildirmeyen bu zaman, geçmişte olması muhtemel olayları anlatmak için de kullanılır: *kelgendirmim* 'gelmişim'. (82-83). Şimdiki zaman, gelecek zaman ve yardımcı fiillerle kurulan şimdiki zaman çekimlerinin 3. kişilerinde '+DİR' bildirme ekinin kalıntısı olan 't' kullanılır: *oynop catat* 'oynuyor' (85); *kelip cüröt* 'geliyor' (86); *körüp oturat* 'görüyor' (87); *aytıp turat* 'söylüyor' (88); *çaşayt* 'yaşayacak, yaşar, yaşıyor'. (Başdaş, Kutlu 2004: 92).

**Özbek Türkçesinde:** Coşkun'un ifadesine göre '-GAN' ekiyle çekimlenen duyulan geçmiş zamanın her kişisine bildirme eki gelebilir. Bu zamanda geçmişte ortaya çıkmış, şüphe, tahmin ve belirsizlik bildiren iş ve oluşlar anlatılır: *algändirmän* 'almışımdır' (139). '-Ip' ekli geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve yardımcı fiillerle kurulan şimdiki zaman çekimlerinin 3. kişilerinde '+DİR'in kalıntısı olan 'dı' kullanılır: *alıbdi* 'almış' (136); *älädi* 'alacağım, alıyorum, alırım' (140); *alyäpdi* 'alıyor' (Coşkun 2000: 129).

## II. “+DİR” Bildirme Ekiyle Yapılan Belirsizlik Kelimeleri

Adları fiilleştirmekten başka, getirildiği kelimelere belirsizlik, şüphe, tahmin ya da kesinlik anlamları katan “+DİR” eki, eklendiği kelimeleri bazen yer aldığı cümle içerisinde soyutlayabilir ve bu kelimelerin cümledeki diğer unsurlarla ilgisiz olmasını sağlar. Cümlede ‘görevli kelimeler’ olarak yer alan bu kelimeler, daha ziyade onay ya da ilgi çekmek veya garip izlenim uyandırmak için kullanılabilir ve giriş kelimeleri hükmüyle, cümle açıcı edatların görevini üstlenebilir. Bu haliyle cümle dizilişine doğrudan katılamazlar. Bazı durumlarda ise “+DİR” bildirme ekli bu kelimeler, yine belirsizlik ifadesiyle cümlenin herhangi bir ögesi veya ögesinin bir parçası olarak doğrudan cümle dizilişine katılırlar. “+DİR” bildirme ekli bu kelimeler bu şekliyle , Kuzey ve Doğu grubunu temsil eden lehçelerde (-Oğuz grubunda yalnız Türkmen Türkçesinde ama daha sınırlı olarak-), Türkiye Türkçesindeki örneklerinden farklı olarak bir tür belirsizlik zamirleri olarak görev yaparlar.

İşte bu bölümde, Batı, Kuzey ve Doğu bölgesi Türkçelerine örnek teşkil eden Türkmen, Kırım Tatar, Tatar, Kırgız ve Özbek Türkçesi yazı dillerinde, “+DİR” eki eklenerek belirsizlik ifadesi kazanan söz konusu bu kelimeler üzerinde durulmuş ve bu kelimelerin yapı ve anlam özellikleri, örnek cümlelerden hareketle incelenmeye çalışılmıştır. Türkiye Türkçesi yazı dilinde bu tarz kullanımını görmediğimizi belirttiğimiz, aslında soru zamirleri olan bu kelimeler, söz konusu lehçelerde kurallı bir kullanıma sahip olmuştur. Her lehçede söyleyiş farklılıkları bulunsa da yapı ve işlev olarak benzerlik göstermişlerdir.

### II.1. Türkiye Türkçesinde “+DİR” Bildirme Ekiyle Yapılan Belirsizlik Kelimeleri

Türkiye Türkçesinde kullanılan *hanidir*, *kaçtır*, *nicedir* kelimeleri, belirsiz ama uzun bir zamanı ifade ederek zarf tümleci göreviyle cümle dizilişine katılmışlardır. Bu kelimeler burada da tıpkı söz konusu diğer lehçelerdeki kelimeler gibi, aslında soru kelimesi olan kelimelere ‘+DİR’ bildirme ekinin getirilmesiyle belirsizlik kazandırılmış yapılardır.

*Hanidir* onu görmedim. *Seni kaçtır* arıyorum. *Nicedir* görmüyorum onu.

Örneklere daha az rastlanan *nedir*, bir bakıma cümle açıcı edat göreviyle cümle dizilişine doğrudan katılamaz. *Nedir*, *bundan sonra Rusça ve Batı dillerinden sözcükler girmeye başlar.* (FB, 260)

“+DİR” ekli adların daha farklı kullanımlarına Ediskun, Bilgin ve Korkmaz dikkat çeker ve bu kullanımların zarf olarak görev yaptıklarını belirtirler:

Ediskun, bu kullanımlara kitabının ‘Zaman Zarfları’ bölümünde değinmiş ve bir ayrıma gitmeden diğer örneklerin arasında vermiştir. “**Hanidir** onu görmedim.” (Ayrıca bakınız Bölüm I.2.1.1.) Yazarın ifadesine göre burada, geçmiş bir zamanda başlayıp sözün söylendiği ana kadar süren bir süre anlatılır. (Ediskun 1999: 274).

Bilgin, “+DİR” yapıları zaman zarflarına “-dir” eki’ alt başlığında değinir. “+DİR” ekli örnekleri diğer örneklerin içine dahil eder. Genel olarak bu yapıların belirsiz ve uzun bir zamanı anlattığını belirtir. “*Nicedir seni bekledim cemreler düştü kanıma yine bekledim.*” . (Ayrıca bakınız Bölüm I.2. 1.1.) (Bilgin 2006: 388).

Korkmaz, bu tür kullanımları, kitabının ‘zarflar’ bölümünde ‘addan ad yapma ekleriyle kurulan zarflar’ alt başlığında ‘+DİR / +DİR bildirme ekiyle’ diye verdiği bölümde inceler. Ama bu bölümde “+DİR” ekli soru kelimelerine örnek vermez. (469). Korkmaz, bir başka “+DİR”li kullanıma ‘zamirler’de ‘soru zamirleri’ alt başlığında değinir. (Bakınız Bölüm I.2. 1. 1.) Fakat Korkmaz’ın bu bölümde verdiği “*Nedir, Ahmet Rasim Fransız şarkıcıların çok olmasına büyük hayıf gösterir.*” örneğindeki ‘**nedir**’, yazarın belirttiğinin aksine, cümlenin yüklemi görevinde değildir. Bu örnek, yukarıda da değindiğimiz gibi örneklerine daha az rastlanan ve bir bakıma cümle açıcı edat göreviyle kullanılan “+DİR” bildirme ekli bir belirsizlik kelimesidir ve cümlenin diğer unsurlarıyla doğrudan ilgili olmadığı gibi cümle dizilişine de katılamamaktadır. (Korkmaz 2003: 446).

## II.2. Diğer Lehçelerde “+DİR” Bildirme Ekiyle Yapılan Belirsizlik Kelimeleri

Lehçelerin dil bilgisi kitaplarında *belirsizlik zamirleri* adı altında incelenen bu kelimeler, Türkmen Türkçesinde ‘*nämälim çalıma*’, Kırım Tatar Türkçesinde ‘*belgisizlik zamirleri*’, Kazan Tatar Türkçesinde ‘*bilgésézlék almaşlığı*’, Kırgız Türkçesinde ‘*çamalama at atooç*’, Özbek Türkçesinde ‘*tahminiylük älmâşi*’ adlarını almıştır.

**Türkmen Türkçesinde:** Söyegow ‘+DİR’ ekli belirsizlik zamirlerine *kimdir, nemedir, niredir* örneklerini (Söyegow 2000: 177); Zeynalov *kimdir biri, haysıdır biri, nemedir, neçedendir* örneklerini vermiştir. (Zeynalov 1993: 191).

**Kırım Tatar Türkçesinde:** Asanov *kimdir, nedir, kaysıdır, nasıldır, kaçtır, kaçındır, kaçardır; kimlerdir, nelerdir, kaysılardır, nasıldır* örneklerini vermiştir. (Asanov 1988: 183).

**Kazan Tatar Türkçesinde:** Borhanova'nın ifadesiyle '+Dir' eki kelimelere belirsizlik, şüphe ve tahmin anlamı katar. Yine bu ekin bir başka görevi, soru zamirlerine eklenerek onlardan belirsizlik zamirleri yapmaktır. 'Elle kém, ellenerse, elle niçék, elle nindi, elle kayda; *kimdér, nersedér, niçéktér, nindidér, kaydadır...* (406). Borhanova hem anlam hem tür olarak ayrı ayrı sınıfladığı zamirlerde, '+Dir' ekli belirsizlik zamirlerini, anlam yönünden incelediği 'belirsizlik zamirleri' içinde anlatmış ve bu gruba da *kémdér, nersedér, nidér, nindidér, kaysıdır, kayandır, kayçandır* örneklerini vermiştir. '+Dir' ekli belirsizlik zamirlerini, tür olarak incelediği zamirler bahsinde de ayrıca incelemiş ve bunlara uygun örnekleri 'isim zamirleri' (*kémdér, nersedér*); 'sıfat zamirleri' (*nindidér, kaysıdır*); 'zarf zamirleri' (*kaydadır, kayçandır, kayadır*) adları altında vermiştir. (Borhanova 2002: 306-308).

**Kırgız Türkçesinde:** Başdaş ve Kutlu, *kandaydır bir, kaçandır bir, emnegedir, negedir, kimdir biröö* örneklerini vermiştir. (Başdaş, Kutlu 2004: 144-145).

**Özbek Türkçesinde:** 'kesimlik koşimçası' olarak adlandırılan bildirme eki, soru zamirlerine eklenip onlardan belirsizlik zamirleri yapmasından başka, Coşkun'un görüşüne göre yine soru zamirlerine eklenip 'nitelik zarfı' da yapabilmektedir: *negädır* 'nedense' (Coşkun 2000: 112). '+Dir' ekli belirsizlik zamirleri için Coşkun *kimdir* (Coşkun 2000: 104); Öztürk *kimdir* ve *nimädır* (Öztürk 2005: 48); Zeynalov *kimnidır, kimningdir, nimesidır* (Zeynalov 1993: 191) örneklerini vermiştir.

### II.2.1. Cümle Dizilişine Doğrudan Katılan Belirsizlik Kelimeleri

Belirsizlik ifadeli kelimeler doğrudan cümle dizilişine katılır ve yüklem gösterdiği yargıya ortak olurlar. Cümlenin ya da fiilimsi grubunun herhangi bir ögesi veya bir ögesinin parçası olan bu kelimelerin dizilişten çıkarılmaları durumunda anlam ve diziliş yönünden o cümlede eksiklik oluşur.

#### II.2.1.1. Özne Görevinde Belirsizlik Kelimeleri

Belirsizlik kelimesi, eksiz olarak ya da çokluk ekiyle, bazı lehçelerde de 'biri' anlamındaki açıklayıcısıyla özne görevinde cümle dizilişine katılmıştır.

#### Türkmen Türkçesinde:

*Tümlerij arasında sümsünip, başga birnäçe gapılara degdi, kimlerdir görüşdirdi.* 'Karanlıkların arasında dolaşıp, başka birkaç kapıya uzandı, birileri görüştü.' (AG, 122).

Şonda **kimdir** takva ırımçınıñ biri: ‘Orada takva sahibinin biri.’ (AG, 8).

#### **Kırım Tatar Türkçesinde:**

**Kimdir** benim sıcak başım üstüne yavaştan kolunu koya. ‘Biri benim sıcak başım üstüne yavaşça elini koyuyor.’ (HS, 2649).

*Böyle şırnıklı açıp kokugan çiçeklerini er kün **kimlerdir** kopara, **kimlerdir** taptay* ‘Böyle güzel açıp kokan çiçekleri her gün birileri koparıyor, birileri atıyor’ (HS, 2649).

#### **Kazan Tatar Türkçesinde:**

*Sedärenéñ argı başında **kémder** sataşıp kıçırına.* ‘Sedirin öteki başında biri sayıklayıp bağırıyor.’ (İS a, 37).

***Kémnerdér** parlaşıp gırlarga totındılar.* ‘Birileri beraber olup kırlara çıktılar.’ (İS a, 74).

#### **Kırgız Türkçesinde:**

*Eger men öz işime özüm kocoyun bolbosom, anda **kimdir** biröö bul işke kocoyunduk kiluu kerek go akırı?* ‘Eğer ben kendi işime kendim patron olmasam, o zaman biri bu işte patronluk etmeyecek mi sonunda?’ (ÇA, 274).

#### **Özbek Türkçesinde:**

***Kimdir** koy soymâkdä, **kimdir** oçâkka ot yâkmâkdä, **kimdir** âtining yâlini târâyâpti, **kimdir** yârguçâk äylântiryâpti, **kimlärdir** kigiz bâsişyâpti...* ‘Biri, koyun kesmekte, biri ocakta ateş yakmakta, biri atının yelesini tarıyor, kimi değirmen döndürüyor, kimileri keçe yapıyorlardı...’ (ET, 30).

#### **II.2.1.1.1. Öznenin Bir Parçası Olan Belirsizlik Kelimeleri**

Burada belirsizlik kelimesi veya onun açıklayıcısı, isim ya da sıfat tamlamasının tamlayanı olarak öznenin bir parçası olmuş ve cümle dizilişine katılmıştır.

#### **Türkmen Türkçesinde:**

*Gara batırıñ, Dıkma serdarıñ, yene **kimlerdir** birnäçeleriniñ batırçılıgı hakda gürrüñ edildi.* ‘Gara Batır’ın, Dıkma Serdar’ın, yine bazılarının yiğitliği hakkında sohbet edildi.’ (AG, 91).

#### **Kırım Tatar Türkçesinde:**

*... toplanan halk ögünde tesirli nutuk söylegenini körmekte eken, **kimniñdir** eli onu kattı-kattı silkitti.* ‘... toplanan halk önünde tesirli konuşma yaptığını görmekte iken, birinin eli onu sıkı sıkı sarstı.’ (HS, 2650).



### **Kazan Tatar Türkçesinde:**

*Nindidér bér kul, cilkémnen kısıp, umırıp alıp artka tarttı.* ‘Nasıldır bilinmez bir el, ensemden tutup, arkaya çekti.’ (İS b, 14).

### **II. 2.1.2. Nesne Görevinde Belirsizlik Kelimeleri**

*Belirsizlik kelimeleri, eksiz olarak ya da belirtme eki alarak nesne görevinde bulunmuş ve bazı durumlarda belirsizlik ekinin açıklayıcısı olan kelime de belirtme eki alarak cümle dizilişine katılmıştır.*

### **Türkmen Türkçesinde:**

Atalık akımsız söz aydanda ol yine de **nämedir** bir zatlar diymäge çemelendi. *‘Babalık hoşnutsuz söz söylediginde o yine de bir şeyler demeye hazırlandı.’* (AG, 15).

*Ol kimdir birini yamanlayardı, äle-sala gelmez yalı edyärdi.* ‘O birini kötülüyordu, öğüde nasihate gelmezmiş gibi gösteriyordu.’ (AG, 9).

### **Kırım Tatar Türkçesinde:**

*Vagonlarınñ açık kapılarından askerlerimiz kalpaklarını sallay, nelerdir bağırıp aytalar* ‘Vagonların açık kapılarından askerlerimiz kalpaklarını sallıyor, bir şeyler bağırıp söylüyorlar’ (HS, 2651).

### **Kazan Tatar Türkçesinde:**

*Şığırdap-çıynap işék açıldı hem kémnedér kamera içene itép kértép ciberdeler.* ‘Gıcırdayıp hışırdarak kapı açıldı ve birini hücre içine itip soktular.’ (İS b, 59).

*...tamburda basıp torgan provodnitsanı çakırıp, kolagina nidér pışıldadı.* ‘...vagonlar arasındaki eyvanda bekleyen kılavuzu çağırıp, kulağına bir şey fisıldadı.’ (İS b, 94).

### **Özbek Türkçesinde:**

*Áftáb äyim dânhânäning eşigidän turib hâtinlär âräsidadän kimnidir öz yâmgıa çakırdı.* ‘Aftab Hanım ambarın kapısında durup kadınlar arasından birini kendi yanına çağırdı.’ (AK, 51).

*Hâmid nimüdir äytməkçi bolgän edi-dä, onggaysizläñib tohtär edi.* ‘Hamid bir şey söyleyecek oldu ama zorlanıp dururdu.’ (AK, 92).

### **II.2.1.2.1. Nesnenin Bir Parçası Olan Belirsizlik Kelimeleri**

Burada, belirsizlik kelimesi isim tamlamasının ya da sıfat tamlamasının tamlayanı olarak nesnenin bir parçası olmuştur.

### **Türkmen Türkçesinde:**

*Mamagülden ozal Kanı batır **kimdir** biriniñ adını tutdı.* ‘Mamagül’den daha önce Kanı Batır birinin adını tuttu.’ (AG, 103).

### **Kazan Tatar Türkçesinde:**

*Bu süzlerné işétüvge, Alkin kaltıranıp kitté, küzleré bélen Nıgmetige **nindidér** işareler yasadı.* ‘Bu sözleri işitince Alkin titreyiverdi, gözleri ile Nıgmeti’ye nasıldır bilinmez işaretler yaptı.’ (İS b, 51).

### **Özbek Türkçesinde:**

*Äzizbek ät üstidä başlär uyumu tevärägidä äylänib Râyimbek dodhoh vä älä-bäyräk tonlık kişigä özining täniş särkärdäläridän bolgän **kimlerning** başlärini körsätmäkdä, tirik vaktläridä nimä işlärdä bolinib vä kârä çâpänlilärgä kandäy zulmlär külgänläri sözlämäkdä edi.* ‘Azizbek at üstünde baş kümesinin çevresinde dönüp Rayimbek’e ala bayrak giysili kişiye, kendisinin tanıdığı baş komutanlardan olan birilerinin başlarını göstermekte, hayattayken ne tür işlerde bulunup ve kara cüppelilere nasıl zulümler yaptıklarını anlatmaktaydı.’ (AK, 83).

### **II.2.1.3. Yer Tamlayıcısı Görevinde Belirsizlik Kelimeleri**

Burada belirsizlik kelimeleri ya da açıklayıcıları üzerine yönelme, bulunma ve çıkma hal ekleri getirilerek yer tamlayıcıları oluşturulmuştur.

### **Türkmen Türkçesinde:**

*Övezmurat batır **kimedir** birine yuvaşlık bilen bir zatlar tabşırışdıyardı.* ‘Övezmurat Batır birine yavaşça bir şeyler buyuruyordu.’ (AG, 48).

*Dıkma serdarıñ oğlu Hakberdi bilen **niredendir** gıssaglı gelip durşudı.* ‘Dıkma Serdar’ın oğlu Hakberdi ile bir yerden aceleyle gelip durdu.’ (AG, 124).

### **Kırım Tatar Türkçesinde:**

*İbram akaynıñ baragı da, Asan akay ve yavundan **kaydadır** gece bekçisi olgan - Kokmanları da suvuk yel ve yağmurdan **kaydadır** buyukkan, ses-soluk yok.* ‘İbrahim Ağanın köpeği de, Hasan Ağa ve yağmurdan (dolayı) bir yerde, gece bekçisi olan – Kokmanları da soğuk yel ve yağmurdan (dolayı) bir yerde uyuşmuş, ses soluk yok.’ (HS, 2650).

*Onıñ bu işlerinden korkıp er zaman tüfegini boş tutar ediler, lakin bir kün **kaydandır**, tolu patronlar algan.* ‘Onun bu işlerinden korkup her zaman tüfeğini boş tutarlardı, ama bir gün bir yerden, dolu fişeklikler aldı.’ (Üİ, 33).

### **Kazan Tatar Türkçesinde:**

-*Sémafor kémgedér küz kıstı, -Kırısá, kalem oçın kiter...* ‘-Semafor birine göz kıstı, -Kırısá, kalem ucunu getir...’ (İS a, 65).

*Nersegedér sörténdém. Şunduk mesherele táviş:* ‘Bir şeye sürtündüm. Hemen alaycı bir ses:’ (İS b, 66).

*Yulçılar şularga utıralar da kayadır kiteler.* Yolcular şunlara oturuyorlar da bir yere gidiyorlar.’ (İS a, 70).

### **Kırgız Türkçesinde:**

*Dal uşul uçurda kaydandır bir biyik taraptan kandaydır kürkürögön dooş çıktı.* ‘Tam bu sırada bir yerden, yüksek bir taraftan nasıldır bilinmez gürüldeyen bir ses çıktı.’ (ÇA, 25).

### **Özbek Türkçesinde:**

*Häyâtdä kimgädır räst gäpiräsän, yälinäsän, dok uräsän, kopällik kıläsän, kimnidir äldäysän, yıglätäsän, şorlätäsän...Bu häyâtning özgärmäs, özgärtirib bolmäs kânunläridän biri.* ‘Hayatta birine doğru söylersin, birine yalvarırsın, tehdit edersin, kabalık edersin, birini aldatırsın, ağlatırsın, üzersin... Bu hayatın değışmez, değıştirilemez kanunlarından biri.’ (ET, 72).

*İkki ädäm ät koyıb, sähräni çängitib, kayakkadır ketmäkdä.* ‘İki adam atı bırakıp sahrayı tozularak bir yere gitmekte.’ (ET, 29).

*Kayerdüdir, Yäşnärbuläk üstidägi kâyädämi yâhud sähil tãmandägi nãmätäklär äräsidämi, gözäl dänäkçi kuş huddi bulbulgä ohşáb säyrär,* ‘Bir yerde, Yeşnerbulak üstündeki kayada mı veya sahil tarafındaki bitkiler arasında mı, güzel taneci kuş tıpkı bülbül gibi ötüyor,’ (ET, 67).

### **II.2.1.3.1. Yer Tamlayıcısının Bir Parçası Olan Belirsizlik Kelimeleri**

Burada belirsizlik kelimesi isim ya da sıfat tamlamasının tamlayanı ya da tamlananı olarak yer tamlayıcısının bir parçası olmuş ve cümle dizilişine katılmıştır.

### **Türkmen Türkçesinde:**

*Kanı batır hem şol vagtlar öz yanından nämedir bir zadıñ pikirine gümra bolup gelyen eken.* ‘Kanı Batır da o vakitler kendi yanından bir şeyin düşüncesine çok ilgi duymuştu.’ (AG, 87).

### **Kırım Tatar Türkçesinde:**

Ömür nasıldır keskin bir aylanmada birden buruldu ve eki nişanlıyı birbirinden ayırdı. ‘Ömür nasıldır bilinmez keskin bir dönemeçte birden ayrıldı ve iki nişanlıyı birbirinden ayırdı.’ (Üİ, 8).

### Özbek Türkçesinde:

Aşağıdaki örnekte *älläkayerläridüdir*, isim tamlamasının tamlananı olarak zarf fiil grubunun yer tamlayıcısının parçası olmuş ve cümle dizilişine katılmıştır.

*Fakat, çetdän karägän kişigä uning yüz-közläri bilän läblärining älläkayerläridüdir bir garaz ifädä kezib yürgändek tuyulärdi.* ‘Fakat, kıyından bakan kişiye onun yüzünün, gözlerinin ve dudaklarının bir yerlerinde bir kasıt ifadesi takınmış gibi gelirdi.’ (ET, 53).

### II.2.1.4. Zarf Tümleci Görevinde Belirsizlik Kelimeleri

Belirsizlik kelimeleri eksiz olarak ya da hal ekleri alarak zarf tümleci olmuştur.

### Kazan Tatar Türkçesinde:

*Küresëj, kaçandır bu cirden suv akkan.* ‘Görüyorsun, uzun zaman bu yerden su akmış.’ (İS a, 72).

### Kırgız Türkçesinde:

*Birok oşonun baarina karabay ümüt ölbödü, çoktoy bülbüldöp cüröktö canıp tura berdi- kiyinki körgön tukumdun daynı bugün bolboso ertej, ertej bolboso kaçandır bir kezde çıgıp kalar degen sezim öçpödü.* ‘Ama onun hepsine bakmadan ümit sönmedi, kor gibi parıldayıp yürekte yandı- son gördüğü neslin belirtisi bugün olmasa yarın, yarın olmasa bir zamanda çıkıp kalır diye sezgisi yok olmadı.’ (ÇA, 327).

### Özbek Türkçesinde:

*Atäbek şu häldä tagın kaçagaçädür olturdi, nihâyät uykudän uygängän kişidek soçib özini küzätgüçigä karädi:* ‘Atabek bu halde uzun zaman oturdu, nihayet uykudan uyanmış kişi gibi silkinip kendini uğurlayana baktı.’ (AK, 22).

*Täga-ciyän nimäläri biländir bir-birigä ohşäb ketişsä häm Boränbek ortä boyli bu ädämğä karägändä änçä nāvçä edi.* ‘Dayı yeğen bir durumlarıyla birbirine benzese de Boranbek orta boylu bu adama göre daha uzun boylu idi.’ (ET, 61).

### II.2.1.4.1. Zarf Tümlecinin Bir Parçası Olan Belirsizlik Kelimeleri

Burada belirsizlik kelimesi veya onun açıklayıcısı, isim ya da sıfat tamlamasının tamlananı olarak zarf tümlecinin bir parçası haline gelmiştir.

### **Türkmen Türkçesinde:**

*Ämma soň **haysıdır** bir aksakgalıj gürrüñi bilen, sayrı diyip, onun payını kesipdir.* ‘Ama sonra hangisidir bilinmez bir ileri gelenin sözü ile, yabancı deyip, onun payını kesmişlerdi.’ (AG, 98).

### **Kırgız Türkçesinde:**

Aşağıdaki örnekte belirsizlik kelimesi sıfat fiil grubunun zarf tümlecinin bir parçası olarak cümle dizilişine katılmıştır.

*Birok bu colu al küyöösünün **kandaydır** bir nersege kabatır ekenin seze kaldı.* ‘Ama bu kez o güveyinin nasıldır bilinmez bir şey için endişelendiğini sezdi.’ (ÇA, 252).

## **II.2.2. Cümle Dizilişine Doğrudan Katılmayan Belirsizlik Kelimleri**

Durum zarfı niteliğindeki bu kelimeler, aslında cümlenin zorunlu bir ögesi değildirler. Cümlede yardımcı öge olarak görev yapan bu kelimeler, cümlenin diğer öğeleriyle doğrudan ilgili olmadıkları için cümlenin dizilişine de doğrudan katılmazlar; ama anlamı zenginleştirmede önemli görevler üstlenirler. Cümlede, onay ya da garip izlenim uyandırmak ve okuyucunun hayal dünyasına hitap etmek için kullanılmışlardır.

‘Nasıldır bilinmez’; ‘niçindir, nedendir, neyedir, ne sebeptir bilinmez’ anlamları için belirsizlik kelimeleri ya eksiz ya da hal ekleriyle birlikte kullanılmıştır.

### **Türkmen Türkçesinde:**

*Ämma, **näme üçindir**, Gutlımırat geplemeyerdi.* ‘Ama, niçindir bilinmez, Gutlımırat konuşmuyordu.’ (AG, 100).

### **Kırım Tatar Türkçesinde:**

*Kartnıñ **negedir** tarsıkkanı aşkar edi.* ‘İhtiyarın neyedir bilinmez, sıkıntısı aşıkâr idi.’ (HS, 2652).

Amet **neçündür** utana, yüzü kızara edi. ‘Ahmet, niçindir bilinmez, utanıyor, yüzü kızarıyor idi.’ (HS 2652).

### **Kazan Tatar Türkçesinde:**

*Östéndegé kiyémneré **nigedér**, gevdege yatışmıy, selbérep toralar.* ‘Üstündeki giysileri niçindir bilinmez, vücuduna uymuyor, bol gelip sarkıyor.’ (İS b, 22).

### Kırgız Türkçesinde:

*Keede bököndör börü-bukturmanı **kandaydır** tuyuk sezim menen sezip kalıp, çettey kaçat.* ‘Bazı karacalar kurt pususunu nasıldır bilinmez, içgüdüsel olarak sezip kaçar.’ (ÇA, 10).

***Emnegedir** kızıqça bolup keldi.* ‘Nedendir bilinmez, neşelendi.’ (ÇA, 118).

### Özbek Türkçesinde:

*Borânbekkâ uning közidâ **kandäydir** bezâvtâlik bârdäy tuyuldi.* ‘Boranbek’e onun gözünde nasıldır bilinmez, rahatsızlık var gibi geldi.’ (ET, 77).

*Bu sözdän **nimü üçündür** Hâmid äcäblängän edi.* ‘Bu sözden dolayı niçindir bilinmez, Hamid şaşırmişti.’ (AK, 7).

*Keyinçâlik **nimü säbübdändir** Konär bâbâ bâlä-çakaläri bilän Keş tãmânlärgä köçib ketişgän.* ‘Daha sonra ne sebeptendir bilinmez, Koner Baba çoluk çocuklarıyla beraber Keş taraflarına doğru göçüp gitti.’ (ET, 6).

### Sonuç

Cevher fiilin geniş zaman (şimdiki zaman) 3. kişilerinde kullanılan “+Dir” eki (Türkmen Türkçesinde her kişiye gelebilir.), Eski Türkçe ‘*tur-*’ fiilinden türemiştir ve tıpkı ‘*er-*’ fiili gibi görev yapan bir yardımcı fiil olmuştur. Günümüz lehçelerinin cevher fiil çekimlerinde çoğu zaman bu ek kullanılmasa da, ekin işlevi hissedilmeye devam etmiştir.

“Bildirme eki” diye adlandırılan bu ekin temel görevi ad ve ad soylu kelimeleri yüklemleştirmektir. Tarihî dönemde kaynağını ilk olarak Uygur Türkçesi döneminde gördüğümüz bu ek, yine bu dönemde –sınırlı da olsa– adlardan başka, zaman çekimleri üzerine de gelmeye başlamıştır. Fiil çekim ekleri aynı zamanda birer sıfat fiil eki olduğu için, bildirme ekinin fiil çekimine de kayması zor olmamıştır. Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde ilk örneklerinin ‘-mlş’ ekli geçmiş zaman ve ‘-gU’ ekli gelecek zaman çekimlerinde görülmesi de bu bakımdan önemlidir. Ek zamanla, fiil çekimlerine karışmış ve bir bakıma birleşik çekim eki olmuştur. Fakat bu birleşik çekim anlamı hiçbir zaman çok açık ve net hissedilmemiştir. Hem geniş zaman, hem kuvvetlendirme ve ihtimal işlevleri ile bu ek, zamanla geniş zaman ifadesini kaybetmiş ama pekiştirme ve olasılık anlamları ile ön plana çıkmıştır. Bu durumda da çekimlere, kuvvetlendirme ve ihtimal ve dolayısıyla da belirsizlik derecelendirmeleri katmıştır. Harezmi Türkçesinden itibaren Çağatay ve Kıpçak Türkçelerinde *zarf fiil + turur, Dir* yapılı çekimlerde kullanılan bildirme eki, bildirme eki değil de tasvir fiili

görevinde bir yardımcı fiil olarak kalıplaşmıştır. Bildirme ekinin bu kalıplaşmış şekli, halen günümüzdeki lehçelerde de görülmektedir.

Ad ve ad soylu kelimelerde kullanılan bildirme ekinin bir başka kullanımına, Türkiye Türkçesinde olmayan ama Kuzey ve Doğu lehçelerinde örneklerini gördüğümüz ‘belirsizlik zamirleri’nde rastlanır. Bu yapıda kelimeler, daha sınırlı olmakla birlikte, Oğuz grubunun bir lehçesi olan Türkmen Türkçesinde de görülür. Türkiye Türkçesindeki örneklerinden çok farklı olan bu yapılar, soru kelimelerine ‘+DIR’ ekinin getirilmesiyle ortaya çıkan belirsizlik ifadeli kelimelerdir.

Bu kelimelerin bazıları, belirsizlik ifadesiyle cümlelerin diğer öğeleriyle ilgili olup yüklem bildirdiği yargıya ortak olmuş ve cümlelerin herhangi bir ögesi veya bir ögesinin parçası olarak cümle dizilişine katılmışlardır.

‘Nasıldır bilinmez’ ya da ‘niçindir, nedendir, neyedir, ne sebeptir bilinmez’ anlamlarına gelebilen belirsizlik kelimeleri ise kullanımda, birinci gruptakilerin aksine cümlelerin diğer öğeleriyle ilgili olmayıp yüklem bildirdiği yargıya ancak dolaylı yollardan, fikren katılabildikleri için doğrudan cümle dizilişinde yer alamamışlardır.

Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülen *hanidir, nicedir, kaçtır* şekilleri, cümlede zarf tümleci olarak görev yapmış ve cümle dizilişine katılmışlardır. Daha sınırlı olan *nedir* ise çoğu zaman ‘ama’ edatının yerine kullanılmış ve cümle dışı öge olmuştur.

### **Kısaltmalar**

AG : Ata Govşudov, *Perman*.

AK : Abdulla Kâdiriy, *Ötkän Künlär, Mehrâbdän Çäyân*.

ÇA : Çıngız Aytmatov, *Kıyamət*.

ET : Evril Turan, *Bu Tâglär-Ulug Tâglär*.

FB : Fuat Bozkurt, *Türklerin Dili*.

HS : Hülya Savran, *Kırım Tatar Türkçesinde Belirsizlik İfade Eden Kelimeler Üzerine*.

İS a : İbrahim Salahov, *Kükçetav Dalalarında*.

İS b : İbrahim Salahov, *Kolıma Hikayeleré*.

KB : K. Baycigitov ve diğerleri, *Kırgız Adabiyatı*.

TC : Tırkiş Cumageldiyev, *Yanan Gelinler*.

Üİ : Ümer İpçi, *Meni Duadan Unutmaңыз...*

## Kaynaklar

- Akalın, M. (1998). *Tarihî Türk Şiveleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Aksan, D. (2003). *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Asanov, Ş. A. ve diğerleri (1988). *Kırımatarca-Rusça Lugat*, Kiev.
- Atalay, B. (1998). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. II, 4. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1999). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. III, 4. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aytmatov, Ç.(1988). *Kıyammat*, Roman, Frunze “Adabiyat”.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri*, Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başdaş, C., A. Kutlu (2004). *Kırgız Türkçesi Grameri*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları.
- Baycigitov, K. ve diğerleri (2002). *Kırgız Adabiyatı*, Bişkek: Hrestomatiya.
- Bilgin, M. (2006). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Borhanova, H. G. ve diğerleri (2002). *Tatar Grammatikası, Morfolojiya, II Tom*, Kazan.
- Bozkurt, F. (1992). *Türklerin Dili*, İstanbul:Cem Yayınevi.
- Buran, A., E. Alkaya (2001). *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Coşkun, V. (2000). *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cumageldiyev, T. (1991). *Yanan Gelinler*, Aşgabat: “Türkmenistan” RNÇB.
- Deny, J. (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (Çeviren: Ali Ulvi Elöve), İstanbul.
- Ediskun, H. (1999). *Türk Dilbilgisi Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri –FiiL-*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara:Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2000). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım.
- Gabain, A. Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çeviren: Mehmet Akalın), Ankara :Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Govşudov, A. (1989). *Perman*, Aşgabat: “Türkmenistan” Neşriyatı.



- Gülsevin, G., E. Boz (2004). *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- İlker, A. (2003). “Türkmen Türkçesinde –dır Ekinin “ve” Bağlacı İşlevinde Kullanılışı”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 15, Bahar 2003, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 119-123.
- İpçi, Ü. (2003). *Meni Duadan Unutmanız...*, Akmesic: “Tavrıya” Neşriyatı, Kırımtatar Edebiyatı Bölüğü.
- Kâdiriy, A. (1994). *Ötkän Künlär, Mehrâbdän Çäyân*: Romanlar, T.: Gafur Gulâm Nâmidägi Ädäbiyât vâ Sän’ât Nâşriyâti.
- Kılıcoğlu (Hatipoğlu), V. (1952-1953). “(-dir) Eki Meselesi”, *Türk Dili*, C. II, , Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.803.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kültür Bakanlığı (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, R. (2005). *Özbek Türkçesi El Kitabı*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Salahov, İ. (1965). *Kükçetav Dalalarında*, Kazan “Tataristan” Kitap Neşriyatı.
- Salahov, İ. (1989). *Kolima Hikayeleré*, Kazan “Tataristan” Kitap Neşriyatı.
- Savran, H. (2003). *Kırım Tatar Türkçesi Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük*, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Yayınları.
- Savran, H. (2004). “Kırım Tatar Türkçesinde Belirsizlik İfade Eden Kelimeler Üzerine”, *V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, 20-26 Eylül 2004*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.2649-2654.
- Söyegow, M. ve diğerleri (1999). *Türkmen Diliniñ Grammatıkası Morfologiya*, Aşgabat.
- Şahin, H. (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şansa, S. T. (1986). “DIR in Modern Turkish”, *Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri 9-10 Ağustos 1984*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 145-177.
- Tekin, T. (1990). “Türkçe Olumsuzluk Eki (-mE) Üzerine”, *Dilbilim Yazıları*, Ankara: USEM Yayınları, s. 13-21.
- Tuna, O. N. (1987-1988). *Yaşayan Türk Lehçeleri (Ders Notları)*, Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları.
- Turan, E. (1991). *Bu Tâglär-Ulug Tâglär*, Roman, T.: Yâzuvcı.

- Türkyılmaz, F. (1999). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yaman, E. (1999). *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zeynalov, F. (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, (Çeviren: Y. Gedikli), İstanbul: Cem Yayınevi.